

T. Szabó Levente

MIT TEGYÜNK AZ ELSŐ NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMTUDOMÁNYI LAPPAL?

– Szempontok az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok*
(Acta Comparationis Litterarum Universarum) újraértéséhez¹ –

Krisis-retorika és a komparatiztika újraértelmezett történetei

Számos más tudományághoz hasonlóan a komparatiztika utóbbi évtizedében is szinte szokványossá vált már az a tranzitológiai retorika, amely szívesen beszél a szakma kifulladásáról, a bevett módszerek ellehetetlenüléséről, az összehasonlító irodalomtudomány egyik vagy másik előfeltevése mögött rejlő ideológiai csapdákról. Ez a retorika nyilván nem Spivak *Death of a Discipline*-jével kezdődött;² a komparatiztika bizonyos értelemben vett lezárulásáról szóló apokaliptikus-története és megújulásának elbeszélési kísérletei már az Amerikai Összehasonlító Irodalomtudomány Társaság (ICLA) időszaki jelentéseiben elkezdődtek, s a híres *Debating World Literature* sem volt híjával az effajta felvetéseknek.³ Nem is meglepő, ha tehát – főként az amerikai komparatiztikában – állandósulni látszik az a szemlélet, hogy az összehasonlító irodalomtudomány csupán a gyökeres átalakulás és bizonyos előfeltevéseinek revideálása révén lesz képes túlélni a humán tudományok krízisét (s persze az sem véletlen, hogy ebben a környezetben vált a komparatiztika leginkább jó néhány más eljárást és tudományt összefoglaló „erneydiszciplínává”). Noha számos olyan joggal fanyalgó megjegyzést látni, amely a megújulás retorikájában csupán jól hangzó, néhol csak a kutatók eredményeit legitimáló kliéséket lát, sok hasonló retorikával élő írástól nehezen lehetne eltagadni a kritikai szellemű önreflexiót, a komparatiztikát akár történeti vetületeiben is végiggondolni kívánó törekvést, amely tényleg képes a komparatiztika leginkább bejáratott megoldásait, kedvelt beidegződéseit új perspektívába helyezni. Elég csupán az utóbbi év egyik amerikai sikerkönyvére, Emily Apter figyelemfelkeltő, már címében egyszerre két dolgot is tagadó könyvére gondolni. Az *Against World Literature. On the Politics of Untranslatability* más apokaliptikus című komparatiztikai okfejtés-

¹ A tanulmány az MTA Bolyai Ösztöndíja támogatásával készült és előkészületben levő, *Entangled Literary Histories and Multiple Modernities: The History of the First International Journal of Comparative Literature* munkacímét viselő monográfiám néhány fejezetének gondolatmenetét foglalja össze.

² Gayatri Chakravorty SPIVAK: *Death of a Discipline. The Wellek Library Lectures*. Columbia University Press, New York, 2003.

³ *Debating World Literature. With contributions by Benedict Anderson, Emily Apter, Stanley Corngold, Nicholas Dew, Simon Goldhill, Stephen Heath, Stefan Hoessel-Uhlig, Peter Madsen, Franco Moretti, Francesca Orsini, Christopher Prendergast, Timothy J. Reiss, Bruce Clunies Ross, John Sturrock, Elisa Sampson, Vera Tudela*. Ed. Christopher PRENDERGAST. Véro, London–New York, 2004.

hez hasonlóan nem általában az összehasonlító irodalomtudomány végét jósolja, hanem a tudományágra jellemző kárhóztatott beidegződések, elképzelések ellehetetlenülését – ebben az esetben a fordításnak és a fordíthatóságnak rövidzárlatosnak tekintett szemléletét.⁴ Apter könyve nem csupán saját, a fordításnak a kulturális és politikai beágyazottságán morfondírozó korábbi kutatásainak folyománya, hanem támaszkodik a nemrégiben angolul is megjelent, Barbara Cassin által szerkesztett, szerzői közt a francia filozófiai élet számos legendás alakját felvonultató *Vocabulaire européen des philosophies* című kötetre is. E kötet már alcímében jelezte, hogy nem szokványos vállalkozásról van szó, ugyanis a filozófiai „lefordíthatatlan kategóriák” összegyűjtését és értelmezését kísérelte meg (*Dictionnaire des intraduisibles*).⁵ Apter, aki a befolyásos, nemrégiben az ACLA elnökeként is tevékenykedő Jacques Lezrával, illetve Michael Wooddal angolra fordította a kötetet,⁶ lenyűgöző filozófiai kiindulópontot talált saját könyvéhez ebben a kutatásban, amely a különféle filozófiai tradíciók túl gyors egymásba „fordítását”, gyakran fejlődéstörténeté alakítását nehezményezte, s ezzel szemben a filozófiatörténetben gyakran azonosnak tekintett fogalmaknak a saját nyelvükbe, kulturális és történeti környezetükbe való beágyazottságát hangsúlyozta. Apter számára az „intraduisible”/“Untranslatable” fogalma egyben a komparatistikában honos fordításelméleti előfeltevések némelyikének az újragondolási esélyét is jelentette. Nem véletlen, hogy Cassinék nyomán nem csupán az olyan izgalmas és újszerű filozófiai kategóriákat gondolja újra, mint a portugál *fado*, s képes ráirányítani a figyelmet annak a beidegződésnek a működésére, amely az európai filozófia történetét túl célelvűen gondolja el a görögöktől a német filozófiáig, s képtelen felfedezni magának a kevésbé kánoni hagyományokat, illetve túlzóan ragaszkodik a „bevett filozófiai nyelvek” hagyományához. A világirodalom ellenében számos olyan „lefordíthatatlan” komparatistikai kategóriára is ráirányítja a figyelmet, amelynek a gyors, reflektálatlan átfordítása a különböző kulturális és irodalmi környezetekben e fogalmak által hordozott eltérő jelentések helyett valamiféle gyorsan, problémátlanul fogyasztható univerzalizmusukat sugallta. Ezek közül a leglátványosabb magának a világirodalom fogalmában is rejlő „világ”-nak az analízise. A 2007-es híres, *Le Monde*-beli *Manifeste pour une littérature-monde en français*-ből kiindulva,⁷ amely különbséget tett a franciában bevett *littérature mondiale* és a francia nyelven írott, a kontinenseken átívelő *littérature-monde* között, Apter a *monde* képzetére kérdezett rá, s ezen keresztül a „littérature mondiale”, a „Weltliteratur”, „world literature” közti rendkívül nagy különbségekre, s magát a világirodalomnak az alapvető fogalmát volt képes a saját rendszerében lefordíthatatlan fogalomként és egyáltalán magának a lefordíthatatlanságnak mint újszerű világirodalmi modellnek az egyik reflexív elemeként megmutatni.

⁴ Emily APTER: *Against World Literature: On the Politics of Untranslatability*. Verso, London–New York, 2013.

⁵ *Vocabulaire européen des philosophies: dictionnaire des intraduisibles*. Dir. Barbara CASSIN. Le Seuil/Le Robert, Paris, 2004.

⁶ *Dictionary of Untranslatables. A Philosophical Lexicon*. Ed. Barbara CASSIN. Translated by Emily APTER, Jacques LEZRA, Michael WOOD. Princeton University Press, New Jersey, 2014.

⁷ Erre összefoglalóan lásd Michel LE BRIS, Jean ROUAUD, Eva ALMASSY: *Pour une littérature-monde*. Gallimard, Paris, 2007.

A krízis és átmenet retorikája az összehasonlító irodalomtudomány kezdeteire vonatkozó kérdésfelvetéseket sem kerülte el, sőt kifejezetten segítette a korai intézményrendszerre vagy épp a világirodalom-fogalmak történetére való rákérdezést. Ebben az összefüggésben már nem csodálkozhatunk azon a rendkívüli figyelmen, amely az első nemzetközi komparatistikai lapként számon tartott, Kolozsvárott (illetve rövidebb ideig Kolozsváron és Londonban) kiadott *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokra* irányul. A nemzetközi szakirodalomban *Acta Comparationis Litterarum Universarum* néven ismert vállalkozás ugyanis többeket újra a komparatistika eltérő hagyományaira, rejtetten, zárványként fennmaradt megoldásaira emlékeztetett, s ezzel együtt azokra az alternatív utakra, amelyek a komparatistikát sokszínűnek, eltérő kérdésfelvetési hagyományokból összeállónak mutatják. Ilyen értelemben bukkan fel David Damrosch írásaiban viszonylag gyakran az *ÖIL*: valamiféle példamutató multikulturalitásként, nyelvek és irodalmak mintaadó párbeszédéeként.⁸ Persze, a lapot így felfedező kérdésfelvetésnek is megvannak a maga sajátos buktatói. Amikor 2004-ben a Bukaresti Egyetem díszdoktori címet adományozott a neves komparatistának, ő arról beszélt, hogy mennyire furcsállja, hogy ennek a hagyománynak a felfedezésére tett kísérleteknek Nyugatról kell érkezniük, s a helyi – kivétel nélkül román anyanyelvű – komparatistákat, azok nagyobb meglepetésére, „saját hagyományaik” tudatosabb, reflektáltabb és intenzívebb feldolgozására biztatta.⁹ Az *ÖIL* azonban a romániai komparatistika frissen megjelent összefoglalójába sem került bele,¹⁰ s ez érzékeny jele lehet annak, amire a díszdoktori címhez kapcsolódó előadássorozat egyikén, majd érdekesítő összefoglalójában Theo d’Haen felhívta a figyelmet: elképzelhető, hogy nem csupán valamiféle nagyon pozitív multikulturalitás-élmény hozta létre és működtette a lapot, hanem a nemzetéhez és az etnikaihoz való sokkal összetettebb, a konfliktusokat, feszültségeket sem záró viszonyt is érdemes feltételezni a lap tizenegy évében.¹¹ Ez a helyzet máris mutatja, hogy miért nem fölösleges a lap újrafelfedezése a filológiai alapoktól kezdődően, hiszen – noha újra rendkívül népszerű lett nemzetközi kontextusban az *ÖIL* – nagyon sok bizonytalanság veszi körül, beleértve számos olyan félreértést,

⁸ David DAMROSCH: *Rebirth of a Discipline: The Global Origins of Comparative Studies*. *Comparative Critical Studies* Vol. 3. No. 1–2. (2006) 99–112. A magyar fordítás a tanulmány egy nem publikált, átdolgozott változata alapján készült: David DAMROSCH: *A Weltliteratur kultúrpolitikája. Goethe, Meltzl és az összehasonlító irodalom kezdetei*. Fordította KUPÁN Zsuzsanna. *Irodalomtörténet* 2007. 2. 161–179.; David DAMROSCH: *Hugo Meltzl and – the principle of polyglottism*. In Theo D’HAEN, David DAMROSCH, Djelal KADIR (eds): *The Routledge Companion to World Literature*. Routledge, London, 2011. 12–20.; David DAMROSCH: *Global Regionalism*. *European Review* Vol. 15. No. 1. (2007) 135–143. (újraközölve: In *Re-Thinking Europe: Literature and (Trans)National Identity*. Ed. Nele BEMONG et al. Rodopi, Amsterdam, 2008. 47–58.) Damrosch Haun Saussy-val egy időben fedezte fel Meltzl szerepét (*Comparative Literature in an Age of Globalization*. Ed. Haun SAUSSY. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006.), s mindkettőjük Meltzl-értelmezésének vélt leegyszerűsítő mozzanatait élesen bírálta Theo d’HAEN: *The Routledge Concise History of World Literature*. Routledge, New York, 2002. 54–58.

⁹ David DAMROSCH: *World Literature from Cluj to the World*. In *David Damrosch Doctor Honoris Causa*. University of Bucharest, Bucharest, 2011. 32–46.

¹⁰ Mihaela URSA: *Identitate și excentricitate. Comparatismul românesc între specific local și globalizare*. Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.

¹¹ Theo d’HAEN: i. m. 54. skk.

sztereotípiát is, amelyek tisztázása ugyanakkor épp az összehasonlító irodalomtudomány mibenlétére, működésére vonatkozó reflexiót is jelenthetne.

A félreértések és sztereotípiák egy részét már árnyaltan és meggyőzően feltárták a korábbi kutatások. Például Gaál György alapos és – amennyire a visszaemlékezésből meg tudom ítélni – az 1970-es évek közepén igen komoly szakmai lázadó gesztusként ható szöveggyűjteménye, illetve az *ÖIL* történetéről írott lelkiismeretes, precíz összefoglalója megkísérelte visszaágyazni a lapot a magyar irodalom történetébe, amelyet így épp saját egykori többnyelvűségével, a magyar irodalom többes identitású alkotóinak helyzetével vagy épp a 19. század végi nemzeti irodalomfogalmak lehetséges történeti alternatíváival szembesített.¹² Nemrégiben pedig Fried István – a lap sokat emlegetett zárványszerűségét megkérdőjelezve – néhány olyan szellemtörténeti folytonosságot tárt fel, amelyek a lapot a két világháború közti magyar irodalmi modernizmus(ok) felől is korszerűnek, ezeknek a folyamatoknak némelyikébe rejtetten, de viszonylag szervesen beépülőnek mutatta. Tanulmánya nyomán az *ÖIL* immár nem a magyar kultúrában elszigetelten alkotó „vidéki” gondolkodók eleve zárványra, visszhangtalanságra, folytathatatlanságra ítélt lapjának látszott, hanem alternatív modern kulturális hagyománynak.¹³ De ugyanígy Horst Fassel újabb kutatásai meggyőzően mutatják, hogy még a lap német vonatkozásait illetően is vannak tisztázatlan komoly filológiai kérdések, Meltzl német tanulmány-útjaitól kezdve egészen a lap német recepciójáig. Az újonnan előkerült adatok alapján még inkább tévesnek tűnik az az elképzelés, miszerint a lap visszafogott, majd egyre távolságtartóbb fogadtatásának analógiájára pontosan leképezhető volna az *ÖIL* hatása és fogadtatása eltérő nyelveken és irodalmi kultúrákban.¹⁴

Az *ÖIL*-t övező újabb érdeklődés nem csupán helyzetbe hozta ezeket a korábbi vagy frissebb eredményeket, hanem egy tágasabb szakmai környezetben teszi őket értelmezhetővé. Ugyanis a szakma krízisét és megújulását hangsúlyozó munkák nem egy esetben az összehasonlító irodalomtudomány történetének, elfeledett, alternatív hagyományainak újragondolásával modellezik a kutatási terület kritikus önszemléletét. Ebben a helyzetben nem meglepetés, hogy új hangsúlyt kaphattak utóbbi években azok a történetek, amelyek az összehasonlító irodalomtudomány kezdeteit firtatták, s ezen belül akár az *ÖIL* szerepét is szóba hozták. Nem kell szakértőnek lenni az összehasonlító irodalomtudományban, hogy lássuk a komparatistika történetének a reneszánszát. Például igen beszédesnek vélem, hogy a Spinoza-díjas amszterdami professzor, Joep Leerssen sok évvel korábbi,

¹² *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta GAÁL György. Kriterion, Bukarest, 1975. Előzményeként lásd BERCZIK Árpád: *Les débuts hongrois de l'histoire littéraire comparée*. Acta Litteraria Ac. Sc. Hung. 1959. 215–249., illetve VAJDA György Mihály: *Acta Comparationis Litterarum Universarum*. Yearbook of Comparative and General Literature 1965. 37–45.

¹³ FRIED István: *Az Acta Comparationis Litterarum Universarum nyomában. Kolozsvár–Szeged–Meltzl–Zolnai*. Tiszatáj 2007. 3. 95–107.

¹⁴ Hugo Meltzl und die Anfänge der Komparatistik. Hg. Horst FASSEL. Franiz Steiner Verlag, Stuttgart, 2005; Horst FASSEL: *Wissenschaftsbeziehungen zwischen Leipzig und Klausenburg. Das Beispiel Meltzl*. In Mirja Holger FISCHER: *Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung. Das deutsch-ungarische Beispiel*. R. Oldenbourg Verlag, München, 2005. 147–168.

mesteri értekezését újragondolva, számos komparatiztikai szempontú irodalmi nacionalizmus-projektet követően épp most írja az angol komparatiztika történetét,¹⁵ a harvardi David Damrosch többedszerre modellezi a diszciplína jövőjét történeti jelenségeken keresztül, vagy a leuveni Theo D’Haen is szintén többedszerre szerkeszt ilyen jellegű történeti kézikönyvet.

De milyen értelemben is gondolható el vagy gondolandó újra az *ÖIL*? Milyen elvi, tágasabb kérdésekre enged rálátást a lap történetének az újragondolt feltárása? Milyen szemléleti és gyakorlati novumok várhatók, amelyek reflexív erővel képesek működni a komparatiztika globális történeteiben vagy akár a magyar irodalomtörténetben is?

Új filológiák, új alternatív történetek a világirodalom intézményesüléséről?

Már a lap alapítását és a működtetését olyan szakmai mitológiák terhelik, amelyek nem csupán a lapnak, hanem a komparatiztika korai intézményesülésének a történetét is eltorzították, megmáskították. A lap filológiájára való reflexió nem semleges vagy adalékszerű kérdés csupán, hiszen már a lap alapítását és a szerkesztők viszonyának a megértését is – a feltáratlan források okán – kifejezetten korszerűtlen sztereotípiák nehezítik. Ezek közül a legerősebb valamiféle romantikus alkotói mitológia jegyében teljesen természetesnek vélte, hogy csupán egyetlen szerkesztővel számoljon, és a kooperatív írásnak minden, a lap szerkesztésében nyilvánvaló jegyét figyelmen kívül hagyta. Ez az elképzelés nyilván szorosan összefüggött azzal, ahogyan az irodalmi alkotás kooperatív megoldásait, stratégiáit, a többszerzőjűség működését rendszeresen kivételként, nem pedig a szerzőség történetének töretlen és izgalmas kérdéseként kezelte az irodalomtudomány.¹⁶ Másrészt, egy erőteljesen etnicizáló szemlélet következményeként a szakirodalom rendszeresen csak a „nyugatinak” tűnő Meltzl nevét emelte ki, noha Brassai neve mindvégig jelen volt alapító szerkesztőként a lapban. Ennek a szemléletnek a hátterében az a hallgatóságos orientalizáló meggyőződés állt, hogy az irodalmi innováció nyugat–keleti tengelyen helyezhető el, s nehezen volt elképzelhető, megmagyarázható, hogy az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* esetében az irodalmi innováció és modernizáció iránya más természetű lehetne.¹⁷ Az irodalmi innovációt modellező elképzeléseink ugyanis a legtöbb esetben nagyon könnyen feldol-

¹⁵ Joep LEERSEN: *Komparatistik in Grossbritannien, 1800–1950*. Bouvier Verlag Herbert Grundmann, 1984. Joep LEERSEN, Elinor SHAFFER: *Comparative Literature in Britain. National Identities, Transnational Dynamics 1800–2010*. Legenda, Modern Humanities Research Association and Maney Publishing, Oxford (2015 januárjában jelenik meg).

¹⁶ Lásd erre *Models of Collaboration in Nineteenth-Century French Literature. Several Authors, One Pen*. Ed. Seth WHIDDEN. Ashgate, 2009. Anthony GLINOER, Vincent LAISNEY: *L'âge des cénacles. Confraternités littéraires et artistiques au XIXe siècle*. Fayard, Paris, 2013.

¹⁷ Erről részletesen írtam: »*À la recherche... de l'éditeur perdu. Brassai Samuel and the first international journal of comparative literary studies*«. In *Storia, Identità e Canoni letterari*. Eds. Angela TARANTINO, Ioana BOT, Ay-e SARAGÇIL. Florence University Press, Florence, 2013. 177–188.

gozzák azt, amikor hagyományos értelemben vett irodalmi központokról, például Párizsról, Londonról vagy épp Bécsről (netán a magyar irodalomtörténet szintjén Budapestről) derül ki, hogy egy-egy irodalmilag vagy művészetileg felforgató erejű kezdeményezés épp itt ölt testet vagy innen származik, s ehhez képest bajosabb modellezni azokat a helyzeteket, amikor az irodalmi újítás nem ilyen centrumokhoz köthető vagy nem nyugat–keleti irányban „terjed”. A Meltzlből az intézményesített komparatiztika apafiguráját megteremtő kutatásnak kapóra jött egy olyan személyiség, aki nyugati egyetemeken peregrinált, Nietzschevel együtt járt egyetemre (noha ebből alapvetően nem sok következett sem magára a filozófusra, sem pedig az *ÖIL*-re nézvést), bölcséleti kérdésből szerezte meg a doktori címét, s alig fél évtizeddel hazatértét követően máris a korabeli kánoni magyar irodalomtudományal húzott ujjat az *ÖIL* megindításával. Az már kevésbé érdekelte, hogy ugyanebben az egyetemi időszakban Eötvös Lorándnak volt igen fontos társa, s hogy ebből mennyi minden következett, az Eötvös József életművéhez való kötődésétől egészen számos bölcséleti problémáig. Vagy hogy a bölcsészdoktori értekezésétől kezdve mennyire foglalkoztatta az irodalom filozófiai tétje, illetve környezetei, s hogy az *ÖIL* indítása előtt és közben mennyire foglalkoztatta a magyar nemzeti irodalom kérdése, s erre mennyiféle helyi, javarészt ismeretlenül maradt publikációban próbált reflektálni. Ebben a szemléletben nehezebben volt észrevehető, hogy a lap eredetileg a hungarológia egyik első nagy intézménye kívánt lenni, s ilyen jellegű törekvéseit dicsérte kezdetben a magyar recepció, s hogy a magyar előfizetők eltűnése, a sorozatos támadások, illetve a biztató nemzetközi recepció nyomán 1879-től némiképp leszámolt ezzel az elképzeléssel, anélkül, hogy végképp megszakította volna kapcsolatait a magyar irodalommal: a lap 1879-es, a főcímet magyarból latinra változtató gesztusa ebben az összefüggésben lett volna értelmezhető, de a Petőfi-filológiában eredetileg betöltött rendhagyó szerepe¹⁸ is ebből a perspektívából válhatott volna érthetővé, logikussá. Ez a szemlélet nem szívesen tette fel azt a kérdést sem, hogy valójában a lap indításakor már a hetedik évtizedében járó, s Meltzlnél sok tekintetben befolyásosabb és tapasztaltabb Brassai milyen szerepet is töltött be az *ÖIL* történetében, s hogy miképpen értelmezhető több évtizedes kitaró érdeklődése a fordítás elméletei, illetve az összehasonlító nyelvtudomány kérdéskörében. Ebben a szemléletben csupán Meltzl nyelvtudását volt szokás felemlíteni, s kevésbé tűnt érdekesnek Brassai rendhagyóan széles körű nyelvismerete, amelybe belefért a szanszkrit iránti rajongó érdeklődés is.¹⁹ Innen nézve az összehasonlító irodalomtudomány első lapja (akárcsak a hozzá kapcsolt kozmopolita látásmód) némiképp egyfajta szellemi importcikként tűnt fel, amelyet egy Nyugattal szerves kapcsolatot ápoló, nyelvvel is a Nyugathoz kapcsolódó, azt megjárta zseniális szakember volt csak képes létrehozni. Ebből a szemléletből fakadt az a súlyos teherterhelés is, amely a lap és az abban megfogalmazott korai komparatiztikai szemlélet kozmo-

¹⁸ Lásd erről korábbi írásomat: *Negotiating the Borders of Hungarian National Literature: The Beginnings of the Acta Comparationis Litterarum Universarum and the Rise of Hungarian Studies (Hungarologie)*. *Transylvanian Review* 22. No. 1 suppl. (2013) 47–61.

¹⁹ Brassai szanszkrit kéziratait lásd Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kt. MsU 1257., illetve MsU 1520.

politizmusát jócskán leegyszerűsítve azt a nemzeti irodalmakkal szembeállítva fogta fel, noha az *ÖIL* egyik érdekessége épp abban keresendő, hogy a különféle nyelveken megfogalmazott eltérő nemzetszemléletek nem állnak bináris viszonyban a kozmopolitizmus képzetével, s ráadásul a lapban épphogy a különféle irodalmi nemzetépítési törekvések is sajátos, új helyzetbe kerülnek, de nem tűnnek el vagy számolódnak fel.²⁰

De még tovább mehetünk a következményekkel, hiszen azáltal, hogy kizárólagosan Meltzinek tulajdonították (tulajdonítják) a komparatiztika újszerű intézményszerűsülését, árulkodóan fölfeslik az az alkotási modellt, amely az irodalmi innovációt egyetlen személyhez köti, s pánikszzerűen fél megosztottnak látni. Épp néhány hete megjelent izgalmas könyvében Anthony Glinoe mutatja meg látványosan, hogy mennyit köszönhet a francia irodalom az együttműködéseknek, a hálózatba(n) szerveződő alkotóknak, s hány fontos francia 19. századi remekmű köszönheti ilyen jellegű írásaktusoknak a létét. Az *ACLU/ÖIL* esetében ennél még súlyosabb a következménye annak, hogy korábban a teljes lap működését egyetlen személlyel, metonimikusan írták le: az, hogy közben lelkiismeret-furdalást, elvi kötelezettséget sem éreztünk az iránt a 120 munkatárs iránt, aki sokféleképpen járult hozzá a laphoz. Kezdve attól, hogy a nevét adta, el egészen addig, hogy rendszeresen cikkeket jegyzett, közvetített, vagy a lapban megjelent anyagot továbbfordította, továbbgondolta a saját szűkebb szakmai közegében. Képzeljük csak el, amikor csaknem 100 szakember és művész Torontótól Londonig, Egyiptomtól Pittsburghig, Izlandtól Kínáig nem csupán az alapítók elképzeléseire reagál az összehasonlító irodalomról, hanem egymásra is, nyilván a távolságból fakadó fáziskéséssel. Ez a fajta laza, a granovetteri értelemben vett gyenge kötésekből álló háló lehetővé tette nem csupán a lap által forgalmazott ötletek gyors nemzetközi terjedését²¹ (csak mostanság kezd látszani, hogy például hány korabeli amerikai és angolszász lapban hivatkozzák a folyóiratot), hanem azokat a többszörös újraértelmezéseket, belső törésvonalakat, amelyek nyomán kikristályosodott akár egy-egy szöveg. Hadd mutassak erre egyetlen példát. Az 1884-es évfolyam egyik számában a lap egyik régi munkatársa, Schott berlini professzor közvetíti Tcheng Kitongnak (Tcheng-ki-tongnak), Kína berlini, majd párizsi kulturális attaséjának fordítását Petőfi *Reszket a bokor, mert...* kezdetű verséről. A szöveg nyilván válasz a lap egyik leghosszabb távú projektjére, az induláskor megfogalmazott komparatiztikai, fordításelméleti és poétikai kísérletre, hogy Petőfi versei a világ összes nyelvén megszólaljanak (mellesleg: nem csupán a nemzetieken, hanem a nem sztenderdesített nyelvjáráson is). Schott már nyilván

²⁰ Erről a szemléletről és következményeiről az albán szövegeknek a lapban bekövetkező státusváltása kapcsán írtam: *Negotiating World Literature in the First International Journal of Comparative Literary Studies. The Albanian Case*. *Studia UBB Philologia* 2 (2012) 33–51.

²¹ Granovetter híres, a hálózatelméletekben is alapvető írása azt állította, hogy az ún. gyenge kötések jóval nagyobb erővel és szélesebb körben képesek hatni, mint az erős kötések, hiszen az előbbiekek eleve több összetevővel és jóval nagyobb kapcsolathálóval rendelkeznek: Mark GRANOVETTER: *A gyenge kötések ereje*. In *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. Szerkesztette. ANGELUSZ RÓBERT, ÉBER MÁRK ÁRON, GECSER OTTÓ. Budapest, 2010. 315–330. Az *ÖIL* hálózatait elvi szempontból is látatja megjelenés előtt levő tanulmányom: *The Acta Comparationis Litterarum Universarum as a network of networks*.

régóta nyomon követte a fordításokat, s leveleiből egyértelműnek tűnik, hogy komoly szakmai kihívásnak tekintette a vállalkozást, Meltzl korábbi saját fordítása alapján maga közvetíti a szöveget a magas rangú kínai diplomatának, az elkészült szöveget pedig európai nézőpontból egyszerűsített átírással adta vissza, a lapnak pedig elküldte a kínai szövegről Tcheng Kitong segítségével készített saját, ún. interlineáris fordítását is. Meltzl kapott az alkalom, s a fordítás jelentésképző szerepét példázandó, a magyar olvasók számára elkészítette a kínai fordítás magyar fordítását is – azaz látványosan mutatta meg a kínai irodalmi logikába beágyazott magyar kánoni szöveg újszerű identitását, mintegy kínai tükörből fordította le magyarra Petőfi kánoni versét. Azt hiszem, az irodalmi kommunikáció hálózatos szerveződéséből fakadó közvetítés játékának a működését eléggé látványosan lehet érzékeltetni ezen az egyetlen példán keresztül is, s egyben azt is, mennyi mindent veszíthetünk szakmailag, ha kizárólag az alapítóknak, s közülük is csupán egyetlen kiemeltnek tulajdonítunk minden érdemet a globális komparatiztika intézményesülésének e fontos fóruma kapcsán.

A forrásokat ilyen nézőpontból feltárva és összegezve egy korábbi, megjelenés előtt álló vizsgálatban több olyan, granovetteri értelemben vett gyenge kötésekből álló hálózatot tártam fel, amely egyértelművé teheti, hogy a hibrid identitásúaknak és magának a hibrid identitásformáknak mennyire döntő szerepük volt a lap megindításában, működtetésében, s mennyire meghatározta azt, hogy az összehasonlító irodalomtudomány első nemzetközi lapja sok tekintetben eleve hibrid vizsgálati „tárgynak” látta az irodalmat is.²² Ráadásul a munkatársak közötti együttműködés és a köztük levő kapcsolathálóknak a feltárása, például a Brassai és Meltzl-tanítványok, a lengyel-szász-magyar identitású Henrik/Heinrich Whislocki, a szász-magyar Herrmann Antal/Anton Herrmann, a csernyivci német-ukrán August Staufe-Simiginowitz vagy a magyar-francia Podhorszky Lajos, a makedón-román Dora d’Istria (aki egyben a korai feminizmus jelentékeny alakja is!) – hogy csak néhány példát említsek – nem csupán azt mutathatja meg, hogy a hibrid kulturális identitás milyen erővel alakította a transznacionális irodalmi folyamatok leképezésének diszciplináris törekvéseit, hanem azt is, hogy „gyenge” irodalmi kötődéseknek mekkora diszciplinaképző ereje van az összehasonlító irodalomtudomány esetében. A nemzeti irodalmakból tekintve ugyanis a legerősebb és rendszeresen kitüntetett figyelemben részesülő kötődések az adott nemzeti irodalom domináns nyelvén íróké, s ezen belül is az adott nemzethez-államhoz kapcsolódóké: nem véletlen, hogy például annyi „nemzeti költőt” ismerünk a 19. századi irodalmakból, de a „nemzeti fordító” kifejezés nem volt képes meghonosítani. Nyilván a fordítók, hasonlóan a különféle hibrid irodalmi helyzetekben megmutatkozó (például többnyelvű) vagy hibrid identitású alkotók, a transznacionális hibrid helyzetek és irodalmi érintkezések eleve kevésbé „erős”, kevésbé releváns, kevésbé mély kötődésnek tűntek, s így kutatásuk, súlyuk, szerepük tisztázá-

²² A lapot ebből a nézőpontból tárgyalja megjelenés előtt álló tanulmányom: *Hybrid cultural identities and the emergence of the first international comparative journal*.

sa is sokadlagos kérdésnek tűnik.²³ Ebből a perspektívából már érthetővé válhat, visszanyerheti igazi irodalomszemléleti súlyát az *ÖIL* egyik izgalmas, a korszak nemzeti irodalmi számára botránysos megoldása: hogy a fordítást, az irodalmi közvetítést tették meg az irodalmi értékképződés alapjává. Természetesen ez számos olvasójukban zsigeri ellenszenvet keltett a lap némely írásával szemben; nem kevés bátorság kellett a különféle irodalmak – például a német irodalom – remekműveinek eredetét és súlyát a nyelvi és kulturális érintkezések sorából, tehát alapvetően a nyelvi és kulturális hibriditásból levezetni.

Mindehhez kissé hasonló az, ahogyan a különféle diszciplínák filológiája szétválasztotta és saját logikájába illesztette be azt, ami valamikor még ahhoz tartozott, amit az *ACLU* összehasonlító irodalomtudománynak szeretett nevezni. Ma például a ciganológia alapító figurájaként számon tartott, szász-lengyel származású Henrik/Heinrich Whislocki életművéből szinte teljesen láthatatlan, hogy a kolozsvári egyetem végzett hallgatójaként összehasonlító irodalomtudományi projekt keretében, Meltzl biztatására és az *ACLU* számára gyűjtött terepen a cigányok között 1878 és 1888 között. Ugyanígy vált szinte teljesen láthatatlanná a professzionális néprajztudomány alapítójaként tisztelt, az első kelet-európai néprajzi tanszéket Kolozsváron vezető Herrmann Antal (vagy Anton Herrmann) és összehasonlító etnológiai projektjének szoros kapcsolata Whislockival és az *ACLU*-val, amikor az alapító folyóirat helyét a átvette a nemzeti(bb) *Ethnographia*. Mindez persze megfordítva is igaz, hiszen Whislocki vagy Herrmann kutatásait pedig a komparatiztika nemzetközi történetei felejtették el, s így az *ACLU* ennek következtében is úgy tűnt fel, mint valamiféle kelet-európai kuriózum, egyszemélyes vállalkozás, előzmények és főként igazi jelentékeny hatás nélkül, melynek hatástörténete szétszóródott egy sor diszciplína között.

A laphoz kötődő mitológiák fennmaradását tehát nem csupán a bevett, jól ismert, gyakran használt forrásanyagra²⁴ épülő kutatási sémák ismétlődései hozták magukkal. A lappal kapcsolatos szakmai meggyőződésekből kiindulva eleve értelmetlennek látszottak a további filológiai kutatások, úgy tűnt, hogy ezek csupán adalékokat tehetnek hozzá a már alapjaiban korrektül kialakult képhez. A korábbi fejtegetésekből már kiderülhetett, hogy az eddig nem használt vagy teljességgel új források bevonása a kutatásba új szemléleti kereteket teremthet az *ÖIL*

²³ Hasonló helyzetekre lásd a CLCWeb 2013. decemberi tematikus számát (*World Literatures from the Nineteenth to the Twenty-first Century*. Ed. Marko JUVAN) vagy Joep Leerssen eszmefuttatásait a módszertani nacionalizmus helyzetéről, azaz azokról a kultúratudományi vizsgálati problémákról, amikor a transznacionális vizsgálatokban is eleve nemzeti kategóriákban vagy a nemzeti irodalmak által zárványossá alakított fogalmakban vagyunk képesek megfogalmazni a globálisabb, transznacionális, komparatiztikai jellegű kapcsolatoknak a természetét: Joep LEERSSEN: *National Thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam University Press, 2006.

²⁴ Például rendkívül beszédes, hogy abban az angolszász környezetben, ahol az *ÖIL* rendszeresen feltűnt az irodalomelméleti és komparatiztikai összefoglaló kézikönyvekben, általában mindössze a lap két, Meltzlnak tulajdonított esszéje-tanulmánya alapján vontak le rendszeresen messzemenő következtetéseket a lap működéséről, beállítódásáról, a szerkesztő(k) habitusáról a legutóbbi idő-kig. Lásd például a Princeton hasonló jellegű összefoglaló szöveggyűjteményét is: *The Princeton Sourcebook in Comparative Literature*. Eds. David DAMROSCH, Natalie MELAS, Mbongiseni BUTHELEZI. Princeton University Press, 2009. 41–49.

vizsgálatához, olyan kérdéseket segíthet feltenni, amelyek a kutatás korábbi fázisaiban fel sem merülhettek. Hadd mutassam meg mindezt néhány példán keresztül, melyekből az utóbbi években általam feltárt filológiai korpuszoknak a szerepére is fény derülhet.

Mivel a romantizáló kutatás Meltzlben diszciplínát alapító Atlaszt látott, a szakirodalomban fel sem merült komolyan az, hogy az *ÖIL* intézményi beágyazottságait vizsgálja. Pedig ha tudatosítjuk, hogy a lap nem azonosítható Meltzl személyével, és felfigyelünk a társalapító és 1884-ig állandó főszerkesztő Brassai, valamint más egyetemi tanártársak (például Szilasi Gergely/Grigoriu Silahi) vagy egyetemi hallgató (Whislocki Henriktől Farnos Dezsőig) jelentőségére, akkor eljuthatunk a lap és a kolozsvári egyetemi élet kapcsolatainak feltárásához. A kérdés alapos felvetéséhez azonban a legutóbbi időig hiányzott az a tetemes forrásanyag is, amelynek segítségével a lap tizenegy évét az alapítók, szerkesztők és munkatársak egyetemi munkája felől is meg lehetett volna alaposabban érteni. 2010-ben Zabán Mártával olyan, évtizedekig elveszettnek hitt, több tízezres nagyságrendű, a kolozsvári bölcsészkar 19. századi történetét teljesen lefedő iratanyagot sikerült feltárnunk,²⁵ amelynek feldolgozásával teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy az *ÖIL* legalább annyira értelmezhető korabeli egyetemi szakmai projektként is, mint számos értékes és érdekes irodalmár gondolkodóhoz kapcsolódó szakmai vállalkozásként. Mindez semmit nem von le az alapítók vagy a munkatársak értékéből, de például már nem csupán heroikus és lázadó erőfeszítésként, hanem épp a 19. századi intézményi logikákba nagyon is belesimuló, s azokon belül logikusan kibontakozó vállalkozásként is képes érteni a lapot. Ilyen körülmény, hogy a lap a Kolozsvári és a Pesti Egyetem közti szimbolikus versengés időszakában jön létre, amikor az alulfinanszírozott, létszámgondokkal, folyamatos oktatói és hallgatói migrációval küszködő kolozsváriak helyzeti előnyt kovácsolnak a laza, még kevésbé intézményesített tudományos struktúrákból, s olyan megoldásokat, tudományszemléleti eljárásokat szorgalmaznak intézményesen, amelyeket Pesten – épp a bejárattott intézményi hagyományok miatt – nehezebben lehet megvalósítani. Például az első kolozsvári rektorok az egyetem 1872-es alapítását követően folyamatosan az innovációt, az új szemléletek, a még kevésbé bejárattott tudományos megoldások súlyát nyomatékosították. Az egyetem első rektora a tudományos mező teljesen új szemléletével és új, a tudományos versenyt hangsúlyozó szótárával állt elő, amikor a munkatársait, köztük Brassait és Meltzlt új, még nem látott perspektívák, vizsgálati módszerek „feltalálására” biztatta: „Uraim! A vélemények egysége nyugalmat szül, s a nyugalom halál. A vélemények különbözősége küzdelmet, s ezáltal életet okoz. A tudomány, az eszmék országában bizonyos anarchiára van szükség, hogy az igazságok kifejlődjenek, s a műveltség országa szépüljön. A két egyetem közti verseny kimaradhatatlan.”²⁶ De ugyanez, az innovációt szinte kikényszerítő, tudományos értéknek tekintő szemlé-

²⁵ *Dokumentumok a kolozsvári Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi Kar történetéhez (1872–1892)*. Szerkesztette T. SZABÓ Levente, ZABÁN Márta. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2012.

²⁶ A Kolozsvári Egyetem Levéltára, Egyetemtörténeti Gyűjtemény, 3351.

let a lap egyik alapító szerkesztője felől is pontosan szemügyre vehető. Az 1878–1879-es egyetemi évben – tehát épp az *ACLU* legjobb időszakában (hiszen a lap ekkortájt szinte 100 nemzetközi munkatárssal működik) – Brassai Sámuel a kolozsvári egyetem rektoraként tevékenykedik, s ennek az évnek az évnyitó programbeszédét pedig egyenesen a tudományokhoz való egyetemi viszonyról tartja. Azt a kérdést taglalja, hogy mi az egyetemi tanár feladata. Érdekes elidőzni itt, hiszen távolról sem arról van szó, hogy egy viszonylag új egyetem diszfunkcionalitását kellett orvosolni és igen nehezen rekrutált egyetemi tanárokat kellett kutatásra biztatni. Brassai ugyanis igazából arról beszélt, hogy milyen tudományos eredmények szerint, hogyan lehet egyetemi tanárnak lenni. Mindenekelőtt hosszasan beszélt a tudomány átadásának eltérő, általa nemzetileg sztereotipizált formáiról: a német professzorok felolvasó-diktáló eljárásáról, a franciáknál honos rögtönző, szípkázóbb előadásmódról, de ott állt meg részletezőbben, amikor mindennek az alapjaihoz ért. Ugyanis nem kevesebbet állított, mint hogy a tudomány egyetemi átadásának a módja igen gyakran összefügg a tudomány természetéről gondoltakkal. 1878 őszén egyáltalán nem obligát vagy üres udvariassági kérdés volt egy egyetemi évnyitóban erre rákérdezni, hiszen az 1870-es évek végének és az 1880-as évekbeli magyar felsőoktatási reformoknak a legégetőbb kérdései valóban erről is szóltak: hogy mit tesz / tegyen az egyetemi tanár a tudománnyal? Átadja vagy föltalálja? Szabad-e, hiteles-e átadni olyat, amit nem ő munkált ki? Bevonhatja-e mindebbe a hallgatókat? Képesek-e a hallgatók arra, hogy mérvadó módon alakítsák ezt a tapasztalatot? Átadható-e az egyetemi tudás klaszteresedő formában: ti. például lehetnek egy egyetemi tanárnak tanítványai? Miután a már felidézett rektori nyitó beszédben végigtekintett a tudomány művelésének eltérő európai formáin, Brassai arról beszélt, hogy ezekben a nagyon eltérő tudományszemléletekben egyaránt fontos és elmaradhatatlan – noha nem kötelezhető – rész a kutatás, melyre legkifejezőbb fogalomként az angol “research”-öt használja. (Érdeemes elgondolkodni azon, hogy ha a korszak egyik legjobb magyar nyelvésze angol nyelvű terminust használ egy sajátos tartalom megjelenítésére, akkor tényleg valami nagyon újszerű tudományos tapasztalatról lehet szó: a *research*, ahova Brassai a komparatizikát élhelyre sorolja be, minden jel szerint rendkívül újszerű tapasztalatnak tűnik). Úgy is lehetne fogalmazni, hogy az innovációt sajátos kényszerhelyzet hozta létre, amelyben a tudományos tudás szerkezete változott meg: az újítás tűnt mindennél fontosabb tudásfajtának, s ez együtt járt a tanszabadság radikális értelmezésével is. Ebben a keretben az, ahogyan az *ACLU* feltalálja az összehasonlító irodalomtudományt nem egyszerűen Meltzl vagy Brassai érdeme volt, hanem sajátos intézményi helyzet és tudományértelmezés, illetve szakmai professzionalizációs fordulat eredménye, amelyben olyasmiket lehetett (sőt egyenesen kellett) gondolni az irodalomról a kolozsvári egyetemen, amelyért máshol, bejáratosabb, intézményesebb egyetemi struktúrákban elképzelhető, hogy Meltzlnak és Brassainak súlyos intézményi bírálattal vagy elviselhetetlen kollegiális ellenszenvvel kellett volna szembenéznie. Ha tehát ebből a szemszögből körültekintően vizsgáljuk a kérdést, akkor az újabb források az 1870–1880-as évek egyik legérdekesebb tudásszociológiai és tudomány szemléleti vitájához, a tanszabadságnak a felsőoktatás reformja kapcsán felmerülő kérdéséhez vezetnek:

miben is áll az egyetemi oktató és az egyetemi hallgató oktatói és tanulási szabadsága, az oktató kutatói habitusa és eredményei, az önálló szakmai munka mennyiben és milyen formában kerülhet be a felsőoktatásba? Az *ÖIL* innen nézve az oktatás modernizációjának igen fontos fordulatába ágyazódott bele, s ezt használta ki maximálisan, amikor a kutatás szabadsága mellett tette le a voksát, s bizony a korszakban igen szélsőséges és meghökkenítő határig elment az irodalomtudományi innováció tekintetében. De az új források felől ez az innováció már nemcsak egyéni habitus, felkészültség és kreativitás függvénye, hanem az intézmények és az egyéni teljesítmény társadalomtörténetileg és tudomány szemléletileg bonyolult összjátéka.

Az *ÖIL* működésének egyetemi beágyazottságát érintő források közül különösen értékesek lehetnek azok, amelyek révén betekintést nyerhetünk a lap önértelmezésébe, illetve ennek a típusú reflexiónak és az egyetemi munkának a kapcsolatára. Ezek közül is kiemelkednek azok, amelyekben a lap alapítói saját egyetemi munkájukat részletezték. Például Meltzl meglepő módon már nagyon korán eleve összehasonlító irodalomtudományiként értelmezte az általa betöltött germanisztikai professzori állást. Az *ÖIL* megindulásának évében az oktatási miniszternek készített, kötelező, fél évtizednyi munkáját összefoglaló beszámolójában így fogalmaz:

„...az említetteken kívül volt még egy fõszempont, melyrõl a szaktanár már elejtõl fogva iparkodott szaktárgyát *fõlõtte* felkarolni. Ez az *összehasonlítás* (fontos tudományos elvébõl folyó szempont [...]). Nyíltan érvényesíté ezt a fontos elvét és már az 1873/74. 1. félévben [...]. Ezzel egyszersmind *Petõfi*nek és mûveinek kijelõlte az õket megilletõ helyet, amennyiben a kolozsvári egyetemnek jutott az nagy tisztelet, hogy *Petõfi* magasztos nevével legelõször dicsekedhettek. Különösen az összehasonlítás elve és in specie a *magyar* és *német* nyelvek és irodalmak közt való közbenjáró szerep. [...] [Különösen fontos az] általános elhanyagolt *modern*, azaz *jelenkori* irodalom tekintetbe vételébõl eredõ *összehasonlító elv*. [...] Amint már az elsõ szakaszban említve volt, a szaktanár irodalmi mûködése az ottan bõvebben kifejtett *methodologiai* szaktudományos elvekkel a lehetõ legszorosabb összefüggésben áll. A szaktanár irodalmi mûködése tehát [...] két fõelv szolgálatában állott (és fog állani ezentúl is): 1. *philosophiai* (azaz *kritikai*) módszer érvényesítése a tudomány összes ágaiban, 2. az összehasonlítás *modern elvének* minél komolyabb érvényesítése szintén a tudomány összes ágaiban. A másodikkal függ össze a külfölddel való érintkezés minél intenzívebb [...] módon való ápolása és miután ez a *polyglottismus* elvének alkalmazása nélkül éppen nem valósítható, a tudományok *polyglottizmusának* is az ápolása.”²⁷

²⁷ OSZK Kt An. Lit. Meltzl Hugó tanári mûködésére vonatkozó iratok [Kiemelések az eredetiben – T. Sz. L.]

A Brassai és Meltzl körüli tanítványok levelezése²⁸ és az aprónyomtatványok eddig javarészt feltáratlan anyaga pedig azt mutathatja meg, mennyire szűk látóköri ideologikus az a magát csökönyösen tartó előfeltevés, hogy a lap rövid ideig tartó, eleve kudarcra ítélt, zárványszerű, a korabeli tudományos életbe semmilyen módon be nem épülő intézmény, egyfajta egzotikus „keleti csoda” lett volna. Például a nemrégiben előkerült, a lap köré épült *Fontes* sorozat folytatásaként kiadott Farnos Dezső-tanulmány²⁹ szépen példázza, hogyan indult a *Petőfi Múzeum*, azaz hogy az első magyar Petőfi-kritikai kiadás mennyire szervesen építkezett a korábban az *ACLU*-ban közölt Petőfi-filológiából, s hogy a Petőfi filozófiai természetű, illetve politikai költészetének rehabilitációját filológiailag német mintára felépítő előzetes tanulmányok egy alternatív Petőfi-kép irányából jöttek vissza a magyar nemzeti irodalom filológiájába.³⁰ Nos, épp a *Fontes*-sorozat felől nem következmények nélküli vagy magától értetődő, mit is vizsgálnak vagy vizsgáljanak azok, akik az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokat* vizsgálják. Azt kérdezhetnék: vajon nem magától értetődő-e ez? Nem eléggé egyértelmű-e az, hogy a változó példányszámban (általában 50 és 300 közötti példányban) megjelenő lap 1877 és 1888 között Kolozsváron (és egy ideig Londonban) kiadott példányairól van szó? Nos, egyáltalán nem, és ez nem pusztán ténykérdés, hanem interpretációs kérdésekhez vezethet tovább. A lap ugyanis olyan mellékletekkel együtt jelent meg, amelyek ma már aprónyomtatvány-tárakban vagy különféle hagyatékokban lapulnak, de egy részük olyan elvi-szemléleti megoldásokat is nyújt, amelyek ebben a formában nem kerültek bele a lapba. Például a *Fontes* nevet viselő sorozat (amelynek hazai és külföldi könyvtárakból a teljes anyagát sikerült felgyűjtenem, s amelynek egy korrektúra-példánya előkerült az ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirattárából is) visszafele értelmezte is a lapot: kiemelt az alapítók szempontjából fontos cikkeket vagy épp összegyűjtött s így előtérbe helyezett olyan szövegeket és szempontokat, amelyek szétszórta sorozatban jelentek meg az *ACLU*-ban. Példának okáért ilyen volt az erdélyi cigány folklórt összegző kötet,³¹ amely egy kodifikált sztenderd nyelv és nemzet nélküli közösség példáján demonstrálta Brassai és Meltzl elképzelését a nyelvek egyenlőségéről és arról, hogy miképpen lehet az irodalomban olyan nyelvpolitikát működtetni, amely feloldja a nemzeti nyelvek közti (és ezeken belüli) súlyos (nyelvi) egyenlőtlenségeket, és helyzetbe hozza azokat a kultúrákat, amelyek nem rendelkeznek sztenderd nyelvekkel, s így a hagio-

²⁸ Ennek egy szeletére lásd KUPÁN Zsuzsanna: *Meltzl Hugó levelei Farnos Dezsőhöz a Petőfiana kapcsán*. Irodalomtörténet 2007. 2. 197–232.

²⁹ FARNOS Dezső: *Petőfi eltűnésének irodalmához*. Az Acta Comparationis költségén. Márton K., Stein J. Magyar Királyi Egyetemi könyvtárosoknál, 1889. A kötet különlegessége, hogy az *ÓIL* hivatalos megszűnése után jelent meg, s így a lap utóéletét és Meltzl terveit is új fényben tünteti fel.

³⁰ Meltzl a Petőfi-díszkiadás 1874-es vitájában többször is megfogalmazta egy német mintára kiadandó kritikai kiadás szükségességét, s ennek az előmunkálatait Petőfi bölcséleti természetű költészete köré szervezte akkor, amikor a Petőfi-életműnek erre a részére való összpontosítás kivételnek és alternatívának számított a magyar irodalomtudományban és filológiában.

³¹ Hugo von MELTZL: *Jile romane. Volkslieder der Transylvanisch–Ungarischen Zigeuner. Originaltexte mit gegenüber Verdeutschungen*. Klausenburg, 1878.

mányos értelemben vett irodalmi remekművekkel sem.³² Ha nem figyelünk az összefoglaló újrakiadás, majd amerikai fordítás gesztusára (hiszen az egyik *ÖIL* egyik munkatársa, Phillips azonnal angolra is lefordítja ezeknek a szövegeknek egy részét³³), akkor épp ennek a korai komparatistikának a nyelvi egyenlőtlenségekhez való tudatos, reflektált viszonyulása marad rejteve.

Az *ÖIL* által képviselt korai összehasonlító irodalomtudománynak ugyanez az árnyalt, tudatos nyelvpolitikája pillanatható meg, ha az ismertebb, elérhető és kevésbé feltárt forrásokat együtt kezeljük. Így válik például teljesen egyértelművé a nyelvi revitalizációs és az írásbeli kultúra nélkül létező vagy eltűnőfélben levő nyelvek iránti elkötelezettséget hozó irodalmi projekt. Az *ÖIL* nem csupán az efféle nyelvek folklórszövegeinek gyűjtése révén próbálta létrehozni a szóban forgó nyelvek és „irodalmak” alapvető szövegbázisát, hanem ezáltal megfogalmazta a korai komparatistika protekcionista programját is, amely a nyelv, kulturális és irodalmi egyenlőtlenségek reflektált kezelésére irányult. Így jött létre például – és így látható teljes jelentőségében, publikálatlan levelezések anyagától kezdve más levéltári források révén – az a vállalkozás is, amely Goethe félszázados halálára emlékezett. A megemlékezés során a *Gleich und gleich* című, méltán híres Goethe-szöveget irodalmilag kevésbé bejárattott, nem kánoni nyelvekre fordították le, például nemzeti nyelvek dialektusaira, a cigány nyelv helyi változataira, örményre vagy a jiddis ugyancsak helyi változatára.³⁴ Mindez magára a normatív nyelvváltozatra, az irodalmi nyelv természetére, s egyben a nemzetépítésnek a kulturális centralizációban betöltött szerepére való reflexióként is olvasható a régi és frissen előkerült források felől.

Távorról sem érdektelenek és pusztán retorikusak tehát azok a kérdések, hogy mit kezdjünk az első nemzetközi összehasonlító irodalomtudományi lappal és hogy az újabb források feltárása miben és mennyiben segíthet újszerű elvi kérdések felvetésében is, amelyek korszerűen érthetővé teszik a lap globális beágyazottságát, azaz összetett kötődését a helyi és a globális folyamatokhoz. A krízisnek és átmenetnek az a retorikája, amely alapjaiban gondoltatja át a nemzetközi komparatistika kortárs álláspontját saját történeteivel is, jótékonyan hathat az *ÖIL* újraértésére, de nem csupán a lapnak a komparatistika globális történeteiben játszott összetett szerepét fedheti fel, hanem a magyar irodalomtörténetnek a saját elfeledett és elfedett hagyományaihoz s önnön többes, többszálú, eltérő jellelű modernizációs törekvésekből összeálló hagyományát is jobban tudatosíthatja, hiszen az *ÖIL* egyik nagy paradoxona, hogy miközben a nemzetközi komparatistikában mindig is fontos szerepet szántak neki, a magyar irodalomtörténet eközben a hungarológiának épp e nemzetközileg ennyire fajsúlyos teljesítményét képtelen volt integrálni saját történeteibe.

³² Ezt a szemléletet részletesen jellemeztem: *The Subversive Politics of Multilingualism in the First International Journal of Comparative Literature*. In *Literary Multilingualism around 1900*. Ed. BENERT Britta. Peter Lang, Berlin–New York, 2014.

³³ Henry PHILLIPS JR: *Völk-songs, translates from the Acta Comparationis Litterarum Universarum*. Philadelphia, 1885.

³⁴ Erre lásd például *Nordtransilvanische Polyglotte zur Semisaecularfeier des Todestages Goethe's*. ACLU Vol. 11. no. 105. (1882) 78–80.